

SEYYİD HASAN-İ GAZNEVÎ: HAYATI, EDEBÎ ŞAHSİYETİ VE DÎVÂN'I*

Cengiz UYSAL**

Öz

“Eşref” lâkaplı Seyyid Hasan-i Gaznevî, (öl. 556/1161) V/XI. asrın sonlarından VI/XII. asrın ortalarına kadar yaşamış Gazneliler dönemi şairlerindedir. Uzun yıllar Gazne Sultanı Behrâmşâh'ın sarayında yaşamış, Irak Selçukluları ve Hârezmşâh saraylarına uğramıştır. Döneminin ileri gelen devlet adamları için kasideler yazmıştır. Onun hayatının, edebî kişiliğinin ve Dîvân'ının bilinmesinin Türk kültür hayatına katkı sunacağını düşünmekteyiz. Bu dönemin; Türk dili ve edebiyatının önemli bir aşamasını teşkil eden Dîvân edebiyatını, özellikle dil ve mazmunlar yönünden etkilediği düşünülmektedir. Bu amaçla bu dönemle ilgili yapılacak çalışmalar, Klâsik Türk edebiyatının anlaşılmasına da katkı sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Seyyid Hasan-i Gaznevî, İran Şiiri, Dîvan Tahlili, Gazneliler

SAYYED HASAN-E GHAZNAVI: HIS LIFE, LITERARY FIGURE AND DIWAN

Abstract

Sayyed Hasan-e Ghaznavi, also known as “Ashraf” (d. 556/1161) was one of the poets of Ghaznavids period who lived from the end of the 18th until the middle of the 19th century. While he was living in the palace of the Ghaznavid Sultan Behramshah for many years he was also in close contact with the Iraqi Seljuks as well as Khwarazmshah. He wrote scarves for prominent statesmen of his period. It is believed that knowing his life, literary personality and Diwan will contribute to Turkish cultural life. It is thought that this period influenced Diwan literature which constitutes as an important part of Turkish language and literature, especially in terms of language and senses. For this purpose, studies about this period will contribute to the understanding of Classical Turkish literature.

Keywords: Sayyed Hasan-e Ghaznavi, Persian Poetry, Analysis of Diwan, Ghaznavids

* Bu makalede Kırıkkale-Ankara Üniversiteleri, Sosyal Bilimler Enstitüleri'nde (Ortak Doktora Programı) halen devam etmekte olan “Seyyid Hasan-i Gaznevî Dîvânı'nın Tahlili” adlı doktora tez çalışmasından faydalanılmıştır.

** Türkçe Okutmanı, Tahran Üniversitesi, Yabancı Diller Fakültesi, e-posta: cengizuysal6172@yahoo.com

Giriş

İran Edebiyatı şairlerinden Seyyid Hasan-i Gaznevî, V/XI. asrın son çeyreğinden VI/XII. asrın ortalarına kadar yaşamış bir şahsiyettir. Başta uzun yıllar sarayında ikamet ettiği Gazne Devleti olmak üzere, kısmen Selçuklu ve Hârezmşâhlar dönemine yetişmiştir. V/XI. ve VI/XII. asırlar, Farsçanın özellikle şiir dili olarak geliştiği yıllardır. Sebk-i Horâsânî adı verilen methiye ağırlıklı bir şiir anlayışı, sade ve akıcı bir üslupla Farsça, başta İran'ın millî destâmı Şâhnâme'nin müellifi Firdevsî olmak üzere Emîr Mu'izzî, 'Unsûrî, Menûcihrî gibi şairler elinde yoğrulmuş klâsik halini almaya başlamıştır. Farsça, bu dönemde, özellikle Türk devletlerinin hâkim olduğu geniş coğrafyalarda itibar bulmuş, sultanların saraylarında Farsça eser kaleme alan yüzlerce âlim ve şair yetişmiştir.

Hasan-i Gaznevî, âlim bir şair olarak Dîvân'ında değişik konulara yer vermiştir. İslâm Kültürü çerçevesinde dinî unsurlar, İran mitolojisi, döneminin olayları, içerisinde yaşadığı toplumun kültürel unsurları, tabiat ve kozmik âlem gibi konular, onun şiirini zenginleştiren unsurlardır.

Hasan-i Gaznevî, Dîvân'ında, yaşadığı birtakım olayları aksettirmiştir. Bu cümleden olarak, Dîvân'ından anlaşıldığına göre Gazne sultanı Behrâmşâh ile birlikte Hindistan seferlerine katılmış, Selçuklu ve Gazneli bazı sultanların tahta çıkış merasimlerinde bulunarak, bu merasimlerde kasideler söylemiştir. Bu itibarla Dîvân'ında döneminin bazı siyasi, sosyal ve kültürel özelliklerini, âdet ve geleneklerini yansıtan ifadelerle, bunların yanı sıra saray ve teşrifatla ilgili tabirlere de rastlamaktayız. Bu gibi tabirler, bize bu dönemin kültür dünyası, halkın yaşantısı, sosyal ortam gibi değişik alanlarda bilgiler vermektedir.

Üç büyük Türk devletinin saraylarında bulunan şairin, yaklaşık 5000 beyitten oluşan Dîvân'ının tahlil edilmesiyle şairin ve Dîvân'ının edebî değerinin ortaya konulması yanında, yaşadığı dönemin dinî, siyasî, tarihî ve kültürel ortamı hakkında da bilgi sahibi olunması hedeflenmiştir.

1. Seyyid Hasan-i Gaznevî'nin Hayatı

1.1. Adı, Mahlası, Nisbesi

Asıl adı Hasan olup tam adı, *Seyyid İmam Eşref-i Zu's-Şehâdeteyn Ebû Ali Hasan b. Muhammed-i Hüseyinî-i Gaznevî*'dir.¹ Muasırları ona saygıları gereği, "Seyyid Eşref" diye hitap etmişlerdir.² Bu yüzden tezkirelerde, tarih kitaplarında ve cönklerde daha çok "Seyyid Eşref" veya "Seyyid Hasan-i Gaznevî" şeklinde anılmıştır. Ayrıca "zu's-şehâdeteyn" lakabıyla da anılmaktadır.³ Ancak bu lakabı niçin kullandığı bilinmemektedir. Kaynaklar adının "Hasan" olduğunda ittifak etmişlerdir. Bizzat kendisi şiirlerinde Hasan ismini defalarca kullanmış ve Hz. Peygamberin soyundan geldiğini ifade etmiştir:

بر من آن داری که بر حسان ز احسانِ جدِّ من   لا جرم گرچه حسن نام است حسانِ توام (ت. 7/4/15)

Ceddimin (Hz. Peygamber'in) Hassân'a yaptığı ihsanlar gibi sen de bana ihsanlarda bulunuyorsun, bu yüzden benim adım Hasan da olsa ister istemez senin Hassân'ınım."

من نور سلاله رسولم   من بنده سایه خدایم (غ. 6/49)

Ben Resûl'ün sülâlesinin nuru, Tanrı'nın gölgesinin kölesiyim.

داند جهان که قُرهٔ عینِ پیمبرم   شایسته میوه دل زهرا و حیدرم (ق. 1/57)

Peygamberin gözünün nuru olduğumu dünya âlem bilir. Zehrâ ve Haydar'ın gönül meyvesine lâyığım.

¹ Zebîhullah Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, İntişârât-i Kitâb-furûşî-i İbn-i Sînâ, Çâp-i Sevvom, Tahran 1339ş., C II, s. 586; Mürsel Öztürk, "Eşref-i Gaznevî", *TDVİA*, C XI, İstanbul, 1995, s. 474-475.

² 'Abbâs İkbâl-i Aştîyânî, "Zindegî-i Seyyid Hasan-i Gaznevî", *Mecelle-i Armağân*, XV. Yıl, Tahran 1313ş., s. 82.

³ M. Öztürk, *a.g.e.*, s. 474-475.

Künyesi tezkire ve tarih kitaplarında ihtilafli olarak “*Ebû Muhammed, Ebû Alî* veya *Ebû Hasan*” şeklinde gelmiştir.⁴ Lakabı değişik kaynaklarda “Eşrefeddîn ve Seyyid Eşref” şeklinde kayıtlıdır. Seyyid Eşref, daha çok kullanılmıştır. Hidâyet, *Mecme’u’l-Fusehâ*’da: “Adı *Eşrefu’d-dîn Hasan b. Nâsiru’l-‘Alevî* olup fazilet sahibi kimselerden ve arif büyüklerindedir...” şeklinde adını ve lakabını birlikte anmıştır.⁵ Seyyid Hasan’ın çağdaşlarından Muhammed b. Alî-i Râvendî, eseri *Râhetu’s-Sudûr*’da, babasının adını “Muhammed” olarak kaydeder: “*Seyyid İmam Eşref zu’ş-şehâdeteyn el-Hasan b. Muhammed el-Hüseynî.*”⁶ Ancak *Lubâbu’l-Elbâb*’ın müellifi Muhammed-i ‘Avfî, babasını: “*Adı Seyyid Muhammed-i ‘Alevî’dir. Nâsir oğludur ve kardeşlerin küçüğüdür.*” şeklinde zikretmektedir.⁷ Fakat bu bilgi doğru olmasa gerektir. Çünkü aynı dönemde Cemâle’-d-dîn Hasan b. Nâsir-i ‘Alevî adında bir şair daha vardır. ‘Avfî, bu kişiyle Seyyid Eşref’i karıştırmış olmalıdır. Aynı şekilde ‘Avfî’yi kaynak alan tezkire yazarlarından Emin Ahmed-i Râzî, *Tezkire-i Heft İklîm*’de; Azer-i Bigdilî, *Tezkire-i Âteşkede*’de ve Rıza Kulîhân-i Hidâyet, *Riyâzu’l-‘Arîfîn*’de ‘Avfî’nin bu kaydını esas alarak Seyyid’in babasının adını “Nâsir” şeklinde kaydetmişlerdir.⁸ Neticede Seyyid ile aynı dönemde yaşayan Râvendî ve Beyhakî’nin rivâyetleri, gerçeğe daha yakın gözükmektedir. Seyyid’in *Dîvân*’ını neşreden merhum Müderris-i Razavî de *Ebû’l-Hasan-i Beyhakî*’nin rivâyetini esas alarak babasının adını “Muhammed” şeklinde kaydetmiştir.⁹

Aynı şekilde Seyyid’in çağdaşlarından Senâî, *Kârânâme-i Belh* (veya *Mutâyibenâme*) adlı eserinde yer alan ve Gazne’nin büyüklerinden bahsettiği bir mesnevisinde, iki Hasan’dan bahsetmektedir. Her ikisi de seyyid ve şair olan bu kişiler, aynı dönemde yaşamışlardır.¹⁰

Bu karışıklık, Seyyid ile aynı dönemde yaşamış ve lâkabı tıpkı Seyyid gibi “Seyyid Eşref” olan, şii din büyüklerinden Hüseyin b. Muhammed el-Ca’fer b. Seyyid Eşref’tir.¹¹

Müderris-i Razavî’nin belirttiğine göre Seyyid Hasan hakkında bilgi veren en eski kitap, *Ebû’l-Hasan-i Beyhakî*’nin 555/1160 yılında, Seyyid’in yaşadığı dönemde kaleme aldığı, “*Kitâb-i Lubâbu’l-Ensâb*” adlı eseridir. Kitabında Gazne’nin seyyitlerinden bahsettiği bölümde, Seyyid’i Nişâbûr’da gördüğünü, sohbetinden yararlandığını, adının Hasan ve babasının Muhammed olduğunu kendisinden işittiğini belirtmektedir.¹²

Seyyid Hasan, adının başındaki “seyyid” lakabını da bizzat *Dîvân*’ında zikrettiği şekilde, nesebini Hz. Hüseyin yoluyla Hz. Alî’ye dayandırması hasebiyle kullanmıştır.¹³

از پی آنکه حسن نام و حسینی نسیم کار ناسازم چون کار حسین و حسن است (ق. 29/12)

Adımın Hasan olması ve Hüseyin’in soyundan gelmem sebebiyle, işim de Hasan ve Hüseyin’in işi gibi yolunda gitmedi.

به من سید حسن زین زمانه ز دل تحفه غذای جان فرستد (م. 1/10)

Ben Seyyid Hasan’a, bu zamanda, hediye olarak gönülden cân gıdası gönderir.

پیامی داد جدم مصطفی خوب به دستوری رسانیدم سفارت (ق. 18/3)

Ceddîm Mustafâ’nın verdiği mesajı, emir kabul ederek yerine ulaştırdım.

⁴ Muhammed b. ‘Alî b. Suleymân er-Râvendî, *Râhetu’s-Sudûr ve Âyetu’s-Surûr*, haz. Muhammed İkbâl, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran 1364ş., s. 187; Muhammed-i ‘Avfî, *Lubâbu’l-Elbâb*, tsh. ‘Azîzullah ‘Alizâde, İntişârât-i Firdevs, Çâp-i Evvel, Tahran 1361ş., C II, s. 270.

⁵ Rıza Kulîhân-i Hidâyet, *Mecme’u’l-Fusehâ*, tsh. Mezâhir-i Musaffâ, İntişârât-i Emîr Kebîr, Çâp-i Evvel, Tahran 1336ş., s. 525.

⁶ er-Râvendî, *Râhetu’s-Sudûr*, s. 193.

⁷ ‘Avfî, *Lubâbu’l-Elbâb*, C II, s. 270.

⁸ *Mukaddime-i Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gaznevî*, tsh. Müderris-i Razavî, İntişârât-i Dânişgâh-i Tehrân, Tahran 1328 ş., s. 358.

⁹ M. Öztürk, a.g.e., C XI, s. 474-475.

¹⁰ *Mukaddime-i Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gaznevî*, tsh. Müderris-i Razavî, s. 359.

¹¹ Hidâyet, *Mecme’u’l-Fusehâ*, s. 527.

¹² Zahîreddîn el-Beyhakî, *Lubâbu’l-Ensâb ve’l-Elkâb ve’l-A’kâb*, tsh. Seyyid Mehdî-i Recâî, nşr. Menşûrât-i Mektebetu’l-Mar’aşî, Çâp-i Dovvom, 1386ş., C II, s. 618; Hidâyet, *Mecme’u’l-Fusehâ*, s. 527.

¹³ ‘Avfî, *Lubâbu’l-Elbâb*, C II, s. 438.

1.2. Doğum Tarihi ve Yeri

Doğum tarihi hakkında elimizde kesin bir bilgi mevcut değildir. Çağdaşları olan yazarların bildirdiğine ve onunla ilgili bilgi veren tezkirelere göre 470-480/1077-1087 yılları arasında dünyaya gelmiş olmalıdır. Doğum yeri konusunda kaynaklarda net bilgi yoktur. Nisbesine dayanarak Gazneli olduğu düşünülmektedir.

Çocukluğu ve gençliğiyle ilgili elimizde hiçbir bilgi yoktur. Onu ilk olarak aşağıda matla beytini verdiğimiz, Sultan Sencer'in Gazne'yi Arslan Şâh'm elinden alıp Behrâmşâh'ı tahta geçirme töreninde, okuduğu tebrik şiiriyle görüyoruz (511/1116-7).¹⁴

منادی بر آمد ز هفت آسمان   که بهرام شاه است شاه جهان (ق. 1/51)

Yedi gökten haberci geldi de cihânın padişahı Behrâmşâh'tır (diye seslendi).

1.3. Eğitimi ve Mesleği

Seyyid'in eğitimi hakkında elimizde hiçbir bilgi olmamasına rağmen çok iyi bir tahsil gördüğü şiirlerinden anlaşılmaktadır. Arapça yazdığı kasidelerden Arapçaya hâkim olduğu görülmektedir. Döneminin saygıdeğer ilim adamlarından olduğu, onunla ilgili bilgi veren tüm kaynaklardan anlaşılmaktadır. Örneğin çağdaşlarından Senâ'î, *Kârnâme-i Belh* adlı eserinde onun döneminin saygıdeğer ve bilgili bir şairi olduğunu kaydetmektedir.¹⁵ O aynı zamanda VI/XII yüzyılın meşhur şair ve matematik bilgini Muhammed b. Mes'ûd-i Gaznevî'nin önde gelen talebelerindendi. Vaizliği yanında şairliği ile de kendisini kabul ettirmiş, bu sâyede, Gazne saraylarında yıllarca yaşama imkânı bulmuştur.¹⁶

1.4. Seyahatleri

Seyyid, Behrâmşâh'ın 512/1119'da Hindistan'a, Gûr Sultanı Muhammed-i Bâ Helîm üzerine yaptığı seferlere katılmıştır. Behrâmşâh, bu sefer sonucunda Bâ Helîm'i esir edip Gazne'ye götürmüştür. Bu yıllar, Behrâmşâh'ın saltanatının ilk yıllarıdır. Bâ Helîm, Lahor'da bulunan Gazne ordusuna saldırmaya niyet edince Behrâmşâh bu sefere çıkmak zorunda kalmıştır. Lahor'daki Gazne ordusunun başında Behrâmşâh'ın kardeşi Arslanşâh (hüküm yılları 509-511/1116-1118) bulunmaktaydı.¹⁷

Aşağıdaki kaside, Seyyid'in bu sefere katıldığını doğrulamaktadır:

از سپاه روم خیل زنگ می بستد جهان	چون ز غزنین کردم آهنگ ره هندوستان
رایتِ ظلمت همی افراخت سر بر آسمان	تاج نورانی همی افتاد در پای زمین
چون شب زنگی‌وش آخر اندر آمد ناگهان	روز رومی روی پشت از بیم در ساعت نمود
این گران کردی رکاب و آن سبک کردی عنان	در عزیمت در هر زمان زنگی و روم
دسته نرگس را به دستِ شب ز پروین در زمان	تهنیت را گنبد نیلوفری آورد و داد

Gazne'den Hindistan yoluna çıkmak istediğimde, Rum ordusunun çingiraklarının sesi dünyayı tuttu.

Parlak taç, yerin ayağına düşüyordu ki zulmet bayrağı, gökyüzünde dalgalandı.

Sonunda Zenci'ye benzeyen gece, ansızın gelince, Rum yüzü gündüz, anında korkudan arkasını çevirdi.

¹⁴ Minhâc-i Sirâc-i Cuzcânî, *Tabâkât-i Nâsirî*, haz. 'Abdulhay Habîbî-i Kandeârî, İntişârât-i Bunyâd-i Ferhengî, Kâbil 1391ş., C II, s. 23; A. İ. Aştîyânî, "Zindeği-i Seyyid Hasan-i Gaznevî", *Mecelle-i Armağân*, s. 82; Z. Safâ, *a.g.e.*, C II, s. 589.

¹⁵ Mecdûd b. Âdem Senâ'î, *Mesnevîhâ-yi Hakim Senâ'î*, tsh. Muhammed Takî Müderris-i Razavî, İntişârât-i Dânişgâh-i Tehrân, Tahran 1348ş., s. 195.

¹⁶ Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkîretu's-Şu'arâ*, nşr. Edward Browne, tsh. Muhammed-i Ramazanî, Çâp-i Kelâle-i Hâver, Çâp-i Dovvom, Tahran 1366ş., s. 182.

¹⁷ Z. Safâ, *a.g.e.*, C II, s. 24.

Azîmette ve hezîmette her zaman Zengî ile Rumlu (vardı). Bu, üzengisini ağırlaştırıyor ve o, dizginini hafifletiyordu.

*Tebrîği, mavi gök getirdi ve zamanında Pervîn'den, nergis demetini gecenin eline verdi.*¹⁸

Behrâmşâh, Muhammed Bâ Helîm'i esir edip Gazne'ye getirince, sultanın zaferi üzerine iki kaside söyleyen Seyyid, sultandan Bâ Helîm'i affetmesini ister. Aynı şekilde Osmân-i Muhtârî de Bâ Helîm'in affi için kaside söylemiş, bunun üzerine sultan, Bâ Helîm'i affederek tekrar Hindistan valiliğine getirir. Ancak Bâ Helîm bir süre sonra tekrar isyan edince, Sultan ikinci defa Hint seferine çıkar, Muhammed Bâ Helîm, bu sefer sonucunda cânından olur.¹⁹

Seyyid Hasan'ın, Muhammed-i Bâ Helîm'in esir edildiği zaman ona arka çıkıp sultan Behrâmşâh'tan onun için af dilemesi ve Helîm'in ülkenin başına tekrar dert olması, birtakım şüphelerin Seyyid'in üzerine toplanmasına neden olur. Bunda Seyyid'i sevmeyip onun aleyhinde yalan yanlış sultana bilgi veren bâzı kimselerin olması da muhtemeldir. Cezalandırılacağı düşünülen Seyyid, bu korkuyla Nişâbûr'a kaçmıştır. Sultan Behrâmşâh'ın ikinci Hint zaferi üzerine Seyyid, Nişâbûr'da "Sevgendnâme" adıyla meşhur olan kasidesini kaleme almış, kasideyi Gazne'ye yollayarak sultandan kendisini affetmesini dilemiştir. Sultan da kendisini affederek tekrar Gazne'ye çağırmıştır.²⁰

Kasidenin ilk beş beyti şu şekildedir:

چو بست زیور اقبال بر عروس جهان	گشاد صورتِ دولت به شکرِ شاه دهان
علاء دولت و دین خسرو زمین و زمان	خدايگان سلاطين مشرق و مغرب
شهاب رمح و سُها ناوک و هلال کمان	ستاره جیش و زحل چاکر و سهیل نگین
خجسته رایت و رای و گزیده نام و نشان	بزرگ همت و قدر و بلند افسر و تخت
که هست نامش بر نامه ظفر عنوان	ابوالمظفر بهرامشاه بن مسعود

İkbâlin süsü, cihânın gelinini kuşatınca devletin yüzü, şâhın şükürü için ağzını açtı.

Doğu'nun ve Batı'nın sultanlarının sultanı, zeminin ve zamanın padişahı, devletin ve dinin önderi(dir o).

Yıldız, asker; Zühal, köle; Süheyl, yüzük; Şihâb, mızrak; Sühâ, ok ve Hilâl, yay(dır).

Büyük himmet ve kıymet, yüce taht ve taç, kutlu bayrak ve hüküm, seçilmiş ad ve san(sın).

*Ebu'l-muzaffer Behrâmşâh b. Mes'ûd ki onun adı zafer mektubunun başlığıdır.*²¹

Çağdaşı Senâ'î'nin şiirlerinden ve muasırlarının yazdıklarından anlaşıldığı kadarıyla Seyyid, Mes'ûd b. İbrâhîm-i Gaznevî (492-508/1099-1114) devrinde şiirle işgal etmekteydi. Kemâluddevle Şîrzâd (508-509/1114-1115) ve Sultânuddevle Arslan (509-511/1115-1117) şâhların saraylarında da şiir söylemiştir.²²

Rivâyete göre Behrâmşâh, Seyfeddîn-i Sûrî'yi mağlup ettikten sonra ele geçirdiği esirler arasında Seyyid Hasan da varmış. Seyyid Hasan, izin isteyip herkesin huzurunda Behrâmşâh için aşağıdaki rubaiyi okumuş, Behrâmşâh da onu bu vesileyle affetmiştir:

بخشش به جز از کف چو میغت ناید	آنى که فلک به پیش تیغت ناید
بر پیشه همی زنى دریغت ناید	زخم تو که پیل کوه پیگر نکشد

Felek, kılıcının önüne çıkamaz; bahşış, ancak bulut gibi olan senin elinden gelir.

¹⁸ *Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gaznevî*, tsh. Muderris-i Razavî, İntişârât-i Esâtîr, Çâp-i Dovvom, Tahrân 1362ş., s. 126, (K. 62/1-5).

¹⁹ M. S. Cuzcânî, *a.g.e.*, C II, s. 23; Muhammed-i Kâsım-i Hinduşâhî, *Târîh-i Firişte*, haz. Muhammed Rıza Nasîrî, İntişârât-i Encümen-i Âsâr-i Mefâhîr-i Ferhengî, Tahrân 1378ş., s. 179-180.

²⁰ Z. Safâ, *a.g.e.*, C II, s. 590.

²¹ *Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gaznevî*, s. 211-212.

²² Z. Safâ, *a.g.e.*, C II, s. 586-598.

Dağ gibi filin kaldıramayacağı darbeni sineğe vurursun, sana yazık gelmez.

Seyyid Hasan, Behrâmsâh'ın tahta çıkışından Gazne'yi Seyfeddîn Sûrî'den aldığı tarihe kadar (509-542/1116-1149), çoğunlukla Behrâmsâh'ın sarayında yaşamıştır. Aynı yıl Kutbeddîn Muhammed-i Gûrî ile arası açılan Behrâmsâh'ın Kutbeddîn'i öldürmesi, bu sefer kardeşi Seyfeddîn-i Sûrî'nin intikam amacıyla Gazne'ye saldırması sonucu, sultan Kirmân'a kaçmak zorunda kalır. Behrâmsâh daha sonra, aradan bir yıl geçmeden şehri tekrar ele geçirmiştir.²³ Seyyid, bu kez de Seyfeddîn'in dostluğuyla itham edilince 544/1149'da tekrar Nişâbûr'a kaçmak zorunda kalır. Seyyid, Nişâbûr'dan sultana methiyeler dizmiş, kendisinin suçsuz olup olmadığını araştırmasını istemiştir.

سزد گر جبرئیل آید بر این پیروزه گون منبر کند آفاق را خطبه به نام شاه دین پرور (ق. 1/43)

Bu firûze renkli minbere Cebrâil oturup dine hizmet eden sultan adına dünyaya hutbe okusa, lâyiktir.

Ancak onun bu çabası sonuç vermeyince bu olaydan sonra Seyyid, bir daha Behrâmsâh'ın sarayına gidememiştir.²⁴ Seyfeddîn-i Sûrî'nin öldürülmesi, Gazne'ye huzur getirmemiş, bu defa kardeşi Alâeddîn, Gazne'yi alıp ateşe vermiştir. Alâeddîn, bu olaydan sonra *Cihânsûz* (cihanı yakan) lâkabıyla anılmıştır.

Bazı tezkire yazarları Seyyid Hasan'ın Gazne'den çıkmasıyla ilgili olarak başka bir olay anlatırlar. Rivâyete göre Seyyid'in vaazlarına havas takımından yetmiş binin üzerinde ve avam takımından da dört yüz binin üzerinde insan katılıyordu. Bunu gören Sultan Behrâmsâh, Seyyid'in bu nüfuzundan ürkmüş ve onu sürgüne göndermiştir. Bu rivayet doğru olmasa bile Seyyid'in meclislerinde hatırı sayılır bir sayıda cemaatin toplandığı ve sultanın da bu durumdan rahatsız olduğu söylenebilir. Seyyid Hasan da bu sebeple Gazne'den ayrılıp Nişâbûr'a kaçmış, oradan da hac yolculuğuna çıkmıştır. Seyyid'e atfedilen bu hikâyeye, muhtemelen Seyyid'in çağdaşı ve memduhu olan meşhur vaiz "Bûryanger" lâkaplı, Ebû Hasan 'Alî b. Nâsir hakkında olmalıdır. Dîvân'da bu bilgiyi teyit eden bir emare yaktır.²⁵

Zahîreddîn-i Beyhakî, *Lubâbu'l-Ensâb*'da Seyyid'i 544/1149 yılında Nişâbûr'da gördüğünü ve onunla sohbet ettiğini yazar. Bu tarih Behrâmsâh'ın Gazneyi, Sûrî'nin elinden kurtardığı tarihle örtüşmektedir.²⁶

Seyyid, Gazne'ye dönme umudunu yitirince önce Bağdat'a gitmiş, burada Bağdat ve Irak'ın büyüklerinden *Emîr Fahre'd-dîn Mes'ûd*'un himâyelerini görmüş, buradan da hac yolculuğuna çıkmıştır. Seyyid'in bu zatla ilgili Dîvân'da bir kasidesi yer almaktadır. Dîvân'da Seyyid'in hac yolculuğu ile ilgili bir yığın delil bulunmakla birlikte şu beyit bu yolculuğun başlangıcında söylenmiş olmalıdır:

چو عزم کردم سوی سفر به رای صواب بریده گشت امیدم ز دیدن احباب (ق. 1/2)

Doğru bir kararla yolculuğa niyet edince, ahbaplarımı görmekten ümidim kesildi.

Seyyid, Medine'deyken de Behrâmsâh hakkında bir kaside yazarak Gazne'ye göndermiş, ona duacı olmuş ve tekrar saraya dönmek istediğini belirtmiştir:

هرگز بود که باز ببینم لقای شاه شکرانه در دو دیده کشم خاک پای شاه
هرگز بود که بر من سرگشته غریب چون روی شاه خوب شود باز رای شاه
هرگز بود که باز چو بلبل نوازم بر گلبن مدیح به بستان سرای شاه

²³ 'Abdullâh-i Râzî, *Târih-i Kâmil-i İrân*, İntişârât-i İkbâl, Tahran 1347ş., C II, s. 138-141; M. S. Cuzcânî, *a.g.e.*, C I, s. 241; Hamdullâh Mustevfi-i Kazvinî, *Târih-i Guzide*, haz. 'Abdülhuseyn-i Nevâî, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran 1362ş., s. 401, 727, 728.

²⁴ 'Avfî, *a.g.e.*, C II, s. 276; Devletşâh, *a.g.e.*, s. 183.

²⁵ Devletşâh, *a.g.e.*, s. 104; Takiyeddîn Muhammed-i Evhadî-i Bulyânî, *'Urefâtu'l-Âşîkîn ve 'Arsâtu'l-Ârifîn*, İntişârât-i Mîrâs-i Mektûb, Tahran 1389ş., C II, s. 1094; E. A. Râzî, *a.g.e.*, C I, s. 344; Hidâyet, *a.g.e.*, s. 527; A. İ. Aştîyânî, *a.g.e.*, s. 82.

²⁶ Beyhakî, *a.g.e.*, s. 131-132.

هرگز بود که بر سر من سایه افکند
پَر کلاه بخت به فرّ همای شاه
هرگز بود که باز بخندد گلِ دلم
در نوبهار بزم ز ابرِ سخای شاه

Şâh ile yeniden görüşmem, şâhın ayağının toprağını şükür niyetiyle iki gözüme sürmek mümkün olacak mı?

Benim gibi zavallı bir âvâreye, şâhın hükmü bir daha kendi yüzü gibi hiç iyi olur mu?

Şâhın sarayının bahçesinde medih çiçeğinin üzerinde bülbül gibi bir daha ötemez miyim?

Baht külâhının tüyünün, şâhın Hü mâ 'sının ihtişamıyla acaba başıma gölge düşürmesi mümkün olacak mı?

Bahar meclisinde şâhın cömertlik bulutundan yüreğimin gülü bir daha gülecek mi?

Mekke'den Medîne'ye geçen Seyyid, burada Hazreti Peygamber'in kabri başında meşhur terciibendini kaleme alır.²⁷

یارب این ماییم و این صدر رفیع مصطفاست
یارب این ماییم و این فارق عزیز مجتباست
یارب این ماییم و این روی زمین یثرب است
کاسمان را هفت پشت از رشک یک رویش دو تاست
خوابگاه مصطفی و کعبمان پیش و پس
بارگاه و منبر حنّانه مان از چپ و راست
یارب این راحت که ما دیدیم در دوران که دید
یارب این دولت که ما داریم در عالم کراست
یارب این روضه است و این گل های رنگین زان اوست
یارب این ماییم و این دل های سنگین زان ماست

Ya Rab! Biz buyuz ve bu Mustafâ 'nın yüce makamıdır. Ya Rab! Biz buyuz ve bu da seçilmiş, yücelerin başıdır.

Ya Rab! Bu, biziz ve bu da Yesrib 'in yüzüdür. Gökyüzünün yedi katıyla kıskançlıktan, bir yüzü ikidir.

Mustafâ 'nın kabri ve Kâbe 'miz, önde ve arkada... Hannâne 'mizin minberi ve sarayı sağda ve solda...

Ya Rab! Bizim gördüğümüz rahatlığı bu devranda kim gördü? Ya Rab! Sahip olduğumuz devlete, âlemde kim sahiptir?

Ya Rab! Bu bahçedir ve bu rengârenk çiçekler ona aittir. Ya Rab! Bu biziz ve bu da bizim kederli gönlümüzdür.

Seyyid, aşağıda matla beytini verdiğimiz bir kasidesini Musul hâkimi Kutbe'd-dîn Mevdûd b. Zengî'nin vezirliğini yapmış olan Muhammed b. 'Alî b. Ebû Mansûr adına yazmıştır. İhtimaldir ki hac dönüşü sonrası Musul'a uğramıştır. Bazı tezkire yazarları ise kasidenin Bağdat'ta yazılıp Musul'a gönderildiğini yazarlar.²⁸

جان می برد به عشرت حوران گلشنم
تن می کشد به خدمت دیوان گلختم (ق. 1/60)

Cân, beni gül bahçesi hurilerinin şölenine götürüyor. Beden, beni külhan şeytanlarının hizmetine çekiyor.

²⁷ Z. Safâ, a.g.e., C II, s. 591.

²⁸ Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gaznevî, s. 121.

Hac farızasını tamamlayan Seyyid, Bağdat'a halife el-Muktefâ li-Emrillâh'ın (hüküm yılları 530-555/1136-1160) sarayına uğrar, oradan da 546/1151 yılında Selçuklu Sultanı Gıyâseddîn Mes'ûd'u (hüküm yılları 527-547/1133-1153) ziyaret eder, ondan saygı ve yardım görür.²⁹

Bir müddet Hemedân, Irak ve Horâsân'da Selçuklu saraylarında hayatını geçiren Seyyid, bu müddet zarfında Selçuklu sultanları Sencer b. Melikşâh'ı (hüküm yılları 511-552/1118-1157) ve Melikşâh b. Mahmud'u (hüküm yılları 547-548/1153-1154) metheden kasideler yazmıştır.³⁰

Seyyid, Irak Selçukluları sultanlarından Mes'ûd'un 545/1150 yılında hastalığından dolayı Bağdat'ı terk edip Hemedân'a gitmesi üzerine, kendisi de sultanla beraber Hemedân'a gitmiş olmalıdır, çünkü Seyyid, Sultan Mes'ûd'un 547/1152 yılında vefatı üzerine, terkibent şeklinde bir mersiye kaleme alır. Mersiyeden bazı beyitler şu şekildedir:

کو صد هزار نعره و کو صد هزار جوش	شاه جهان گذشته و ما همچنان خموش
وی کوس بهر رایت بوالفتح بر خروش	ای تیغ بهر قبضه مسعود خون ببار
وی مملکت چو شام بیز موی تا به گوش	ای سلطنت چو صبح بذر جامه تا به ناف
وی خطبه از خطاب فتادی در آن مکوش	ای سکه بی عیار بماندی در آن میبچ
وان ترکش مکو کب شه باز کن ز دوش	ای تیر آسمان کمر چرخ بر گشای
وی تخت جام شاه چو بشکست زهر نوش	ای تاج عقده ملک چو بگست خاک خور
چون تیغ شه تو نیز کیودی طلب بیوش	ای چتر کسوت سیه اکنون سپید گشت
همچو فرشته از سر افلاک بر گذشت	شاه فرشته سیرت مسعود در گذشت

Cihânın şâhi göçüp gitmiş ve biz öylece suskunuz. Nerede yüz bin feryat, nerede yüz bin ağıt?

Ey kılıç! Mes'ûd'un hükümeti için kan yağdır. Ey davul! Ebu'l-Feth'in bayrağı için haykır.

Ey saltanat! Sabah gibi elbiseni göbeğine kadar yırt. Ey memleket! Gece gibi saçlarını kulağına kadar indir.

Ey sikke! Değersiz oldun, inat etme! Ve ey hutbe! Hitaptan düştün, daha uğraşma.

Ey gökyüzünün oku! Feleğin kemerini çözdün. O yıldızlı padişah sadağını omuzundan çıkar.

Ey taç! Mülkün düğümü çözüldüyse, toprak ye. Ve ey taht! Şâhın kadehi kırıldıysa zehir iç.

Ey gölgelik! Siyah elbise şimdi beyazlaştı. Şâhının kılıcı gibi, sen de siyah iste ve giy.

Melek huylu Mes'ûd Şâh, vefat etti. Melekler gibi felekleri aştı.

Seyyid, bir süre sonra Nişâbûr'a giderek Sultan Sencer'in huzuruna çıkar, Sultan Mes'ûd için başsağlığı diler.³¹ Seyyid, Sultan Sencer'in Oğuzların eline esir düştüğü 549/1154 yılına kadar, Sencer'in sarayında kalır. O, Sultan Sencer'in sarayında dahi kabul görmüş ve sultan için methiyeler yazmıştır.

Sâ'dî'nin *Gülistân*'ının en eski taklitçilerinden olan Mecd-i Hâfî, hicrî 732/1332 yılında tamamladığı, *Ravza-i Huld* adlı kitabında Seyyid'le ilgili şöyle bir hikâye anlatır: Sultan Sencer, kışın sarayda otururken bir leğene kırmızı yakut doldurup salonun ortasına koyarmış. Görenler onu ateş sanarmış. Bir gün Seyyid Hasan gelmiş, leğeni görünce ısınmak için eteğini leğenin üzerine koymuş. Sultan Sencer, Seyyid Hasan'ın bu durumuna çok gülmüş. Seyyid Hasan, utanarak oradan uzaklaşmış. Ertesi gün devletin ileri gelenleri aynı salonda padişahla toplantı halindeyken Seyyid Hasan, temkinlice içeri girmiş. Sultan, Seyyid'in niçin temkinli olduğunu sorunca Seyyid, ateş almaya geldiğini söylemiş. Seyyid'in bu sözü sultanın çok hoşuna gitmiş ve ona bir yakut hediye etmiş. Seyyid bunun üzerine şu rubaiyi söylemiştir:³²

²⁹ Devletşâh, *a.g.e.*, s. 105; Z. Safâ, *a.g.e.*, C II, s. 591.

³⁰ E. A. Râzî, *a.g.e.*, C I, s. 159.

³¹ er-Râvendî, *a.g.e.*, s. 193.

³² Mecd-i Hâfî, *Ravza-i Huld*, haz. Hüseyin-i Hadîvecm, Çâphâne-i Musavver, Tahran 1345ş., s. 275.

پیروزه و لعل کورد در عمر دراز
کز همچو منی چنین سزد سنگ انداز

هر سنگی را که آفتاب از تک و تاز
در بزم انداخت خسرو بنده نواز

Güneş her bir taşta uzun ömrü boyunca vurarak (bu taşları) firuze ve lâl yaptı.

Kullarına hoş davranan padişah, eğlenceye çağırırdı. Benim gibi birisinin taş atması yaraşır mı?

Sultan Sencer'in veziri Tâhir b. Fahru'l-mulk, Nişâbûr'da bulunan sultanın kardeşi Süleymân'ı sultanlığa getirir, ancak kısa bir süre sonra vefat etmesi üzerine Oğuzlarla mücadelede ve devlet işlerinde çok yeteneksiz olan Süleymân Şâh, Hârezm şâhı Atsız'a sığınmak zorunda kalır. Atsız kardeşinin kızını sultanla evlendirmesine rağmen bir süre sonra bazı sebeplerden dolayı onu yanından uzaklaştırır. Seyyid de bu esnada Hârezm'e, sultan Atsız b. Muhammed b. Enuştekîn'in (öl. 551/1156) sarayına uğrar ve onun için iki kaside yazar. Seyyid'in yazdığı bu iki kaside Seyyid'in Atsız'ın sarayına uğradığının bir delilidir.³³ Kasidelerin matla beyitleri şöyledir:

اندر این عید مبارک پی فرخنده اثر
بار داده است سلیمان نبی باز مگر (ق. 1/45)

Bu mübârek, bereketli ve eseri kutlu bayramda, Süleymân peygamber yoksa yine huzura müsaade mi verdi?

دیدم به خواب دوش براقی ز نور جان
میدانش نی ولیکن جولانش بیکران (ق. 1/65)

Dün gece rüyamda meydana olmayan fakat sonsuz manevra yapan, cânın nurundan olan bir ışık gördüm.

Seyyid, 551/1156 yılında Atsız'ın sarayından ve Hârezm'den ayrılmıştır. er-Râvendî'nin yazdığına göre Seyyid, 555/1160'ta Hemedân'da Selçuklu sultanı Süleymân Şâh b. Mahmud b. Melikşâh'ın (öl. 555/1160) tahta çıkış töreninde devlet ricâlinin huzurunda bir kaside irad etmiştir. Buna göre Seyyid'in vefatı, bu olaydan sonra vuku bulmalıdır.³⁴

مردم چشم سلاطین در جهانبانی نشست	شاه شاهان جهان بر تخت سلطانی نشست
بر طراز جامه رفت و بر زر کانی نشست	منت ایزد را که از نامش نشان خسروی
در مبارک مسند اسکندر ثانی نشست	منت ایزد را که باری هم شهنشاهی به حق
هم خداوندی عراقی و خراسانی نشست	منت ایزد را که در صدر خراسان و عراق
وین ملک قدر فلک قدرت به رضوانی نشست	منت ایزد را جهان چون روضه فردوس ساخت

Dünya şâhlarının şâhi, sultanlığın tahtına oturdu. Sultanların göz bebeği, cihânın koruyuculuğuna oturdu.

Tanrı'ya şükür ki onun adından dolayı padişahlık nişanı, elbisenin rengine uydu ve altın madenin üzerine oturdu.

Tanrı'ya şükür ki bir kez daha bir hükümdar hak ederek, II. İskender'in mübarek tahtına oturdu.

Tanrıya şükür ki Horasan ve Irak'ın önderi, hem Irak'ın hem Horâsân'ın yönetimine oturdu.

Tanrı'ya şükür olsun ki dünyayı cennet gibi yaptı ve bu felek gibi ihtişamlı mülk, cennete büründü

1.5. Vefâtı

Seyyid'in vefât yeri hakkındaki bilgiler de ihtilâfıdır. Zahîreddîn-i Beyhakî, *Lubâbu'l-Ensâb*'da Seyyid'in hac ziyareti dönüşünde 548/1153 yılında Serahs'ta vefat ettiğini yazar.³⁵ Devletşâh, Esferâyîn'e bağlı Cuveyn vilâyetinin Âzâdvâr kasabasını, Seyyid'in vefat ve defin yeri olarak kaydeder.³⁶ Bu görüşe Hidâyet ve Âzer Bigdîlî de katılır.³⁷ Seyyid'in kabri, günümüzde Horâsân eyaletinin Sebzevâr kasabasıdır. Kasabanın dışında bir türbe bulunmaktadır. Yöre

³³ E. A. Râzî, *a.g.e.*, C I, s. 176-183; er-Râvendî, *a.g.e.*, s. 274.

³⁴ er-Râvendî, *a.g.e.*, s. 275.

³⁵ Beyhakî, *a.g.e.*, s. 132.

³⁶ Devletşâh, *a.g.e.*, s. 105; E. A. Râzî, *a.g.e.*, C I, s. 345.

³⁷ Hidâyet, *a.g.e.*, s. 528.

halkı bu türbeyi, Seyyid Hasan'ın kabri olarak kabul etmektedir. Anlaşıyor ki Süleymân Şâh'ın saltanata oturduğundan bir süre sonra Hemedân'dan Horâsân'a giden Seyyid, dönüş yolunda vefat etmiştir.³⁸

Sultan Süleymân Şâh'ın azli üzerine, Horâsân'a dönmeye karar verip yolda Cûveyn'e bağlı Âzâdvâr kasabasında hastalanıp vefat etmiş olması, daha doğru bir görüş olarak kabul edilebilir. Seyyid Hasan-i Gaznevî'nin çeşitli kaynaklarda vefat tarihi olarak 525/1131³⁹, 527/1133⁴⁰, 548/1155⁴¹ ve 565/1170⁴² yılları kaydedilmiştir ki muhtemelen hiçbirisi doğru değildir. Çünkü muasır er-Râvendî'ye göre Seyyid 555/1160 yılında Hemedân'da bulunmuş ve Süleymân Şâh'ın cülûsunda herkesin huzurunda onun için bir methiye okumuştur.⁴³ Devletşâh, Seyyid'in vefât tarihini 565/1170 şeklinde kaydeder.⁴⁴ Seyyid'in şiirlerini derleyip divân haline getiren kişi, Divân'a yazdığı Câmî-i Eş'âr Mukaddime'sinde Seyyid'in ölümünü Bugra Hân'ın hüküm sürdüğü 551-556/1157-1162 yılları şeklinde kaydeder. Bu padişah İbn-i Eşîr'in belirttiğine göre 557/1162'de Mueyyed Ay Abe tarafından öldürülmüştür.⁴⁵ Böylece Seyyid'in vefat tarihi 555-557/1160 ile 1162 yılları arasında olsa gerektir. Aynı şekilde Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nde Mürsel Öztürk'ün yazmış olduğu "Eşref-i Gaznevî" maddesinde ve Seyyid Hasan-i Gaznevî Divânı üzerinde doktora çalışması yapan 'Abbâs-i Begcânî de Seyyid Hasan-i Gaznevî'nin vefat tarihini 556/1161 olarak kaydetmişlerdir.⁴⁶ Ancak Ahmet Ateş, Seyyid Hasan'ın vefat tarihini 565/1169-1170 olduğunu belirttikten sonra, şair ile ilgili gösterilen diğer tarihlerin gerçeğe örtüşmediğini belirtir.⁴⁷

2. Seyyid Hasan-i Gaznevî'nin Edebî Şahsiyeti

Seyyid Hasan'ın yaşadığı dönem Gazneliler ve Selçukluların güçlü devirleridir. Her ne kadar Gaznelilerin sonları yaklaşmakta ise de Behrâmşâh dönemi, Gazneliler için son parlak devir sayılır. Her iki devlet de ilim ve sanata son derece önem veren devletlerdir. Bu dönem İslâm kültür ve medeniyetinin altın çağlarından biridir. Fars şiiri de en önemli ve verimli dönemlerinden birini yaşamaktadır. Seyyid Hasan da bu kültür ortamından nasibini almıştır. Her iki devletin, özellikle Gazne Devleti'nin saraylarına rahatça girip çıkabilen; başta dönemin hükümdarları olmak üzere devlet erkânından itibar gören bir kişilik olarak hem câmilerdeki vaazları, hem de saray ortamlarındaki şiirleriyle kendisine saygın bir yer edinmiştir. Aynı şekilde Kemâleddîn-i Abdurrezzâk, onu Reşîdüddîn-i Vatvât ve Enverî gibi büyük şairler arasında sayar ve kendi şiirine de tesir ettiğini belirtir:

اشرف و وطواط و انورى سه حكيم اند   كز سخن هر سه شد شكفته بهارم

*Eşref, Vatvât ve Enverî üç bilge kişidir, çünkü onların her üçünün sözünden baharım çiçek açtı.*⁴⁸

Döneminin önemli şairlerinden Mes'ûd-i Sâ'd-i Selmân, Seyyid'in vefâtı üzerine Divân'ında ona atfen bir kaside yazarak üzüntüsünü dile getirir:

بر تو سيد حسن دلم سوزد   كه چو تو هيچ غمگسار نداشت
تن من زار بر تو مى نالد   كه تنم هيچ چون تو يار نداشت
زان ترا خاک در كنار گرفت   كه چو تو شاه در كنار نداشت

³⁸ Z. Safâ, *a.g.e.*, C II, s. 591.

³⁹ A. İ. Aştıyânî, *a.g.e.*, s. 81-90.

⁴⁰ Bulyânî, *a.g.e.*, C II, s. 1094.

⁴¹ Beyhakî, *a.g.e.*, s. 618.

⁴² Muhammed b. Muhammed-i Dârâbî, *Tezkîre-i Letâyifu'l-Hiyâl*, tsh. Yûsuf Beg Babapûr, İntişârât-i Mecme'-i Zehâyîr-i İslâmî ve Kitâbhâne-i Meclis, Kum 1391 ş., C II, s. 517.

⁴³ er-Râvendî, *a.g.e.*, s. 275.

⁴⁴ Devletşâh, *a.g.e.*, s. 53.

⁴⁵ E. A. Râzî, *a.g.e.*, C II, s. 183, 222.

⁴⁶ M. Öztürk, *a.g.e.*, C XI, s. 474-475.

⁴⁷ Ahmed Ateş, *Istanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1968, C I, s. 39.

⁴⁸ *Divân-i Cemâleddîn 'Abdurrezzâk-i İsfahânî*, haz. Seyyid Hasan Vahîd-i Destgerdî, İntişârât-i Kitâbhâne-i Senâ'î, Tahran 1361 ş., s. 270.

زان اجل اختیاریان تو کرد که به از جانت اختیار نداشت

Gönlüm sen Seyyid Hasan için yanmada; çünkü senin gibi dostum hiç olmadı.

Vücutum senin için inim inim inlemede; çünkü tenimin senin gibi yâri hiç olmadı.

Şâhın senin gibi bir dayanağı olmadığı için toprak senin kucağını doldurdu.

*Ecelin cânından daha iyi bir seçimi olmadığı için, senin cânını seçti.*⁴⁹

Yine dönemin bir başka şairi Kemâle'd-dîn İsmâ'il-i İsfehânî Dîvân'ında Seyyid'in adını şu şekilde zikreder:

در لطفِ طبع و خوش سخنی در ثنات اگر چون انوری و اشرف و بندار نیستم

در شیوه گرانگی از جمع شاعران باری کم از مذهب دهدار نیستم

Tabiatımın letafeti ve tatlı dille seni methetmede eğer Enverî, Eşref ve Bundâr gibi değilsem de;

*Tüm şairler içerisinde üslup bakımından Dehdâr'dan geri değildir.*⁵⁰

Seyyid Hasan, Emir Mu'izzî, Senâ-i Gaznevî, Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân, Reşîdüddîn-i Vatvat, 'İmâdî-i Gaznevî gibi döneminin ya da kendisinden evvel yaşayan adı geçen şairlerin takipçisiydi. Kemâleddîn-i İsmâ'il, Mucîre'd-dîn-i Beylekânî, Feleke-i Şîrvânî ve İrâkî gibi şairler, onun takipçileri arasındadır.

Arapçanın etkisinin hissedilmeye başlandığı İran şiirinde, bir âlim olarak Seyyid Hasan, Dîvân'ından anlaşıldığı kadarıyla Arapçaya son derece hâkimdir. Yaşadığı dönem *Sebk-i Horâsânî* denilen Horâsân tarzının hâkim olduğu; ancak yavaş yavaş *Sebk-i Irâkî* tarzının da etkisini göstermeye başladığı bir dönemdir. Seyyid Hasan, genel olarak Horâsân ekolündendir ve bu ekolün tüm özelliklerini şiirinde görmek mümkündür. Az da olsa Irak tarzının etkisi -örneğin gazel sayısının artması, Arapça kelimelerin çoğalması ve bazı şiirlerinde kullandığı karmaşık tamlamalar- görülmektedir. Bu durum kimi beyitlerinin anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Arapçanın yanında çeşitli ilimlerle ilgili istihlâhlar, yeni kelime, tabir ve terkipleri kullanması, bazı şiirlerinde dilinin ağırlaşmasına yol açmıştır.

Çokluk (gazâret), zorluk, meşakkat (merâret), ikamet etme (hazâret), ortaya çıkma (irtisâm), kılıç (âb-i zafer-nigâr), at (bâd-i tâzî), inci (âb-i mu'akkad), altın (hâk-i mulevven), şarap (ergevân-i tebessum), at (âteş-i aslî), şarap (za'ferân-i fereh), yansıyan ('aks-pezîr), cesur (Bijen-dil, kefil (tâvân-dâr, meclis erbabı ('işret-pezîr), saki ('işret-âbâd), âşık (gam-perest), sevgili (câdû-tab'), müslümanlığı yayan (mescîd âbâd-kon), kötü günün gelip çatması (be-rûz-i bed nişesten) gibi yaşadığı döneme göre yeni sayılabilecek bazı ifâdeler kullanmıştır.

Seyyid, hâkim olduğu çeşitli ilim ve sanat alanlarındaki bilgisini her vesileyle şiirine yansıtmıştır. Başta Arapça olmak üzere, Kur'ân-ı Kerîm, İslâmî kavramlar, İslâm tarihi, peygamber kıssaları, İran tarihinin efsanevi olay ve kişilikleri, tarih, coğrafya, tıp, felsefe, burçlar ve yıldızlar ilmi gibi çok çeşitli sahalardaki kültürünü şiirine yansıtmıştır. Örneğin gök cisimleri ve yıldızlar ilminden *fâl, sa'd-i ekber, usturlâb, tedvîr, debîr-i 'Utârid, Du peyker, mehâk, Mirrîh, Muhterak, Pervîn, Benâtu'-n-na'ş, Seretân*; musikiden *berbet, tabl, ney, perde*; coğrafyadan *bahr-i kulzûm, çarh-i a'zâm, heft iklim, derya-yı a'zâm*; kimyadan *sîm, sîm-âb, zer*; İslâm tarihinden *dört halife, Hz. Peygamber, Hannâne, Safâ ve Merve*; peygamberler tarihinden *Hızır, Mûsa, 'Îsâ, Meryem* kıssaları; İran tarihinden *Nüşirevân, Ferîdûn, Nûzer*; döneminin tarihinden *Behrâmşâh'in Seyfe'd-dîn-i Sûrî* ile mücadelesi, *Husrev Şâh*'in fetihleri örnek olarak verilebilir.

Seyyid'in en büyük özelliklerinden biri de methiyeciliğidir. Methiyecilik, V/XI. ve VI/XII. asırlarda özellikle saray şairleri arasında zirveye ulaşmıştı. Dönemin padişahları ve devletin ileri gelenleri arasında saray ve konaklarda kendilerini metheden şairler bulundurmamak bir gelenek halini

⁴⁹ *Dîvân-i Cemâleddîn 'Abdurrezzâk-i İsfahânî*, s. 270.

⁵⁰ *Dîvân-i Kemâleddîn-i İsmâ'il-i İsfahânî*, haz. Huseyn-i Bahru'l-'ulûmî, İntişârât-i Dihhudâ, Tahran 1348ş., s. 70.

almıştı. Özellikle padişahların şöhretleri bu şairler aracılığıyla her tarafa yayılmaktaydı. Sultanlar arasında saraylarında bulundukları şair ve ilim adamlarının fazlalığı âdeta bir güç gösterisi sayılırdı. Padişahlarda olduğu gibi şairler arasında da rekabet vardı. Bir devlet büyüğünü ustaca övmek, aynı zamanda kendi sanatının gücünü göstermek bakımından önemliydi. Elbette bu durum zaman zaman şairlerin hayatlarını tehlikeye atabiliyordu. Methedilen şahsiyetler saf dışı kalıp onların yerini başkaları aldığımda ihanetle suçlanıp zindanlara atılabiliyor hatta katledilebiliyorlardı. Her şeye rağmen methiye şairliği; şairlerin geçimlerini devlet büyüklerine yazdıkları methiyelerden aldıkları bahşiş, sanatını icra etme ve eserlerini çoğaltarak korunmasını sağlama, kötülüklerden ve devlet büyüklerinin gazabından emin olma, güvenilir ve rahat bir ortamda yaşama arzusu ve elbette dönemin sultanının ya da bir devlet büyüğünün âdil ve merhametli olmasına duyulan minneti samimi bir şekilde dile getirme arzusu gibi birçok sebepten dolayı cazip bir meslekti. Sadece Behrâmşâh adına yazılan methiyelerin sayısı Dîvân'ın üçte birine yakındır. Dîvân'ın üçte ikisinden fazlası övgü içeriklidir.

O, her şeyden önce sarayında yıllarca yaşadığı Gazne Sultanı Behrâmşâh'ın övgücüsüydü. Dîvân'da otuz dört kaside, tek başına Behrâmşâh için yazılmıştır. Hatta sultanın şerrinden korunmak için Gazne'den göçmek zorunda kaldığında bile hacdayken Behrâmşâh'ı övmekten geri durmamıştır. Dönemin iki büyük sultanı; Sultan Sencer ve Behrâmşâh'ı överken onların kendine göre öne çıkan özelliklerini terennüm etmeye çalışır. Sultan Sencer'i överken onun cesaretini, büyüklüğünü, insaf ve merhametini; Behrâmşâh'ı överken ise bunlara ilâve olarak adaleti gözetmesi, cömertliği ve sözünün güzelliğini gözler önüne serer. Övgülerinde vaiz olmasının da verdiği özellikle nasihat ve yol gösterici vasfı gözlenir. Methiyelerinde kullandığı teşbih ve telmihler, kendinden önceki şairlerde kullanılan imajlarla büyük oranda benzerlik göstermesine rağmen, zaman zaman orijinal söyleyişlere ve yeni buluşlara rastlanır. Bu tür ifadeleri, çoğunlukla mübalağalarında görmek mümkündür.

Şiirlerinin bir diğer özelliği de döneminin büyüklerini methederken İslâm ve İslâmiyet öncesi tarihten, efsanevi kişilik ve olaylardan yararlanmasıdır. Özellikle sultanları ve devlet ricâlini överken onların özelliklerini sayıp döktükten sonra, tarihî ve hayalî kişiliklerle karşılaştırır ve memduhlarının onlardan üstün olduklarını iddia eder. Örneğin aşağıdaki beyitte *Behrâmşâh*'ı İran'ın efsanevi kahramanlarıyla mukayese etmekte; ordusunda Ferîdûn gibi onlarcasının olduğunu söyleyerek, onu Cemşîd gibi ihtişamlı sultanlar arasında saymaktadır:

خسرو جمشیدفر بهرام شه کز یک نظر   که بخواد از غلامان صد فریدون پرورد   (ق. 2/23)

Cemşîd'in ihtişamında olan hükümdar Behrâmşâh, bir bakışla isterse askerlerinden yüz Ferîdûn yetiştirir.

Şair aşağıdaki beyitte ise bu kez *Hâlid-i Mâlikî*'yi Cemşîd'e benzeterek, hem ilmini hem de savaş alanındaki maharetini övmektedir:

آن خردمند که بر تخت سخن جمشید است   وان سخنور که به میدان هنر تهمتن است   (ق. 8/12)

O bilge kişi, söz tahtında Cemşîd gibidir. O söz ustası, hüner meydanında ise Tehemten'dir.

Ömrünün sıkıntılı dönemlerinde ise şiirlerinde daha çok dünyayı boş vermek, dünyanın gelip geçici olması, vefasızlık, kanaatkârlık gibi konular ağırlık kazanır:

حسن بگذار دنیا را همان گیر   که این کژدم در این طاس نگون نیست   (غ. 4/14)

Hasan dünyayı boşver; farzet ki bu akrep bu tersine dönmüş tasta değildir.

میران چو باد ملک سلیمان که هر که هست   چون هدهد است یکسره بگسسته تاج را   (ت. 6/5/14)

Emirler, Süleymân'ın mülkündeki rüzgâr gibidirler; kim olursa olsun hepsi tâcî yolunmuş Hüthüt kuşu gibidirler.

Çevresinde aynı zamanda dinî bir kişilik olarak kabul edilen Seyyid Hasan, özellikle kasidelerinde dinî-ahlakî konuları işlemeyi ihmal etmez. Övdüğü padişahlar başta olmak üzere her fırsatta adaletli olmanın önemini, iyiliği ve ahlaklı olmayı teşvik eder.

Şair, *Behrâmşâh*'ı ilmî yönüyle Hz. Ali'ye benzetirken, adaleti yönüyle de Hz. Ömer'e teşbih etmiştir:

علم علی تو داری و آیین خوبِ تو آییندار صورتِ عدلِ عمر شده است (ق. 3/9)

Sende Ali'nin ilmi var ve senin iyi davranışın, Ömer'in adâletinin yüzüne ayna tutandır.

ای سر تا پا به تازگی سرو سهی از جمله نیکوان به خوبی تو بهی (ر. 1/197)

Ey baştan ayağa tazelikte dik servi gibi olan, cümle iyilerin içinde iyilikte sen üstünsün.

Onun sanatını cazip kılan bir diğer özelliği de betimlemelerdeki başarısıdır. Gerçekten bazı beyitlerinde, zihnimize canlandırmak istediği dünyayı çok az kelimeyle ortaya koyar. Bu da onun güçlü bir sanatçı olduğunun en açık delillerinden birisidir. Örneğin aşağıdaki birinci beyitte Hârezmşâh sultanı *Sa 'id*'in ordusunun bir tören esnasındaki görünümünü tasvir edilirken, diğer iki beyitte savaş sahnesi canlandırılmaktadır:

بندگان چست چو گلبن به قبا و به کلاه حاجبان راست چو خامه به دو شاخ و به کمر (ق. 16/45)

Kullar, abâları ve külâhlarıyla çiçek filizi gibi serpildiler. Muhafızların endamları kamış gibi, iki boynuzlu miğfer ve kemerleriyle kalem gibi...

Kim adına yazıldığı anlaşılmayan aşağıdaki beyitte, bir savaş ortamı olduğu açıkça anlaşılmakta, bundan dolayı *Behrâmşâh* için söylenmiş olabileceği tahmin edilmektedir:

ز عکس سلاح و ز آواز مرکب زمین و زمان برق و تندر گرفته (ق. 10/84)

Silahın aksinden ve binitin sesinden, yeri ve zamanı gök gürültüsü kapladı.

چون نره اگر چه بی حسابند همه در تیغ زدن چو آفتابند همه (ر. 2/194)

Zerreler gibi hepsi sayısız olsalar da, kılıç çalmakta hepsi güneş gibidirler.

Teşbih, mübalağa ve telmih en sık kullandığı söz sanatlarıdır. Bunun yanında cinas, tezat, tenâsüp ve tekrar sanatları da azımsanmayacak derecededir. Mübalağalarında zaman zaman aşırıya kaçarak memduhlarını peygamberler ile mukayese eder. Şair, *Behrâmşâh*'ın tıpkı Hz. Peygamber gibi seçilmiş olduğunu belirtmektedir:

تویی ز عالم چون عالم از صدفِ مقصور تویی ز شاهان چون مصطفی ز خلقِ گزین (ق. 23/80)

Âlemde, âlem gibi çevrelenmiş sedef sensin. Şâhlardan Mustafâ gibi seçilmiş yaratılmışlardansın.

Şair, *Sultan Mahmûd b. Muhammed*'i de Hz. Peygamber'e benzeterek üstün bir pâyeye vermektedir:

شاهِ شاهان جهان محمود آن که ندارد چو محمد ثانی (ق. 20/94)

Cihân şâhlarının şâhı o Mahmûd, İkinci Muhammed gibidir ve benzeri de yoktur.

Döneminin ekolüne uygun olarak sade söyleyiş, akıcı üslup, uyak ve rediflerine de yansımış; *lütuf (kerem), rüzgâr (bâd), ateş (âteş), sultanlar (mulûk), vardurlar (hestend), buldu (yâft), öğretti (perverd), tuttu (girift), oturdu (isted)* gibi kolayca okunup söylenebilen uyak ve redifleri tercih etmiştir.

Dîvân'daki bazı beyitlerde darbimesel ya da özlü sözler ustalıklı bir biçimde kullanılarak, verilmek istenen mesaj okuyucunun zihninde canlandırılmaktadır:

چشمِ حسن چه داند قدرِ خیالِ او آیینه خود ز صورتِ خوبان چه آگه است (غ. 7/4)

Hasan'ın gözü, onun hayalinin kadrini ne bilirsin? Aynanın kendisi güzellerin yüzünden nasıl haberdar olur?

سگِ نر بود دستورش ز تری میش را آفت به تری خشک آن دارش و خشکی مرگ را رهبر (ق. ۳۷/۴۳)

Erkek köpeğin emri ıslak yerde koyun için felâkettir. Onu yaşlıkta kuru tut; kuruluk, ölümün rehberidir.

Seyyid Hasan'ın sünnî anlayışa sahip bir şahsiyet olduğu, hayatını geçirdiği muhitin genelde sünnî bir çevre olduğu ve şiirlerine de, bu özelliğini yansıttığını söyleyebiliriz. Bir beytinde Gazne ricâlinin sünnî anlayışta olduğunu açık açık söyler. Allah inancı, peygamber sevgisi, kaza ve kader anlayışı, namaz ve ibadet, peygamber ve ehlibeyt sevgisi vb. konular sünnî anlayışa uygun bir tarzda işlenir. Nesebini Hz. Hüseyin'e dayandırmakla beraber Hz. Ebû Bekir'i, Hz. Ömer'i, Hz. Osman ve Hz. Ali'yi beraber anar.

Şair, *Sultan Mes'ûd Şâh* için söylediği mersiyede onun doğruluğunu Hz. Ebû Bekir'e, adaletini Hz. Ömer'e, hayâsını Hz. Osman'a ve ilmini de Hz. Ali'ye benzeterek çok az sultan için söylediği özel hasletleri Mes'ûd Şâh için söylemiştir:

صدق بو بکریت بر عدل عمر دارد همی شرم عثمانیت سوی علم حیدر می کشد (ق. 25/26)

Sendeki Ebû Bekir sadakati, seni hep Ömer'in adaleti üzere tutar; sendeki Osman hayâsı, seni hep Haydar'ın ilmine yöneltir.

Seyyid Hasan'ın hac yolculuğunda uğrayıp yardımını gördüğü *Bağdat Emîri Fahre'd-dîn* için söylediği kasidede, Gazne Devleti'nin sünnî anlayışta olduğunu ve günde beş kez namaza durduğunu söylemektedir:

خواجهگان حضرت غزنی که اهل سنت است چون فریضه این دعا گویند روزی پنج بار (ق. 35/44)

Ehl-i sünnet olan kıymetli Gazne'nin devlet ricâli, günde beş kez, bu duayı farz olduğu için okurlar.

Tarihî bazı olayları dışarıda tutarsak siyasi ve toplumsal konular Seyyid'in şiirlerinde pek görülmez. Bunda onun her şeyden önce bir methiye şairi olmasının rolü olsa gerektir.

Seyyid Hasan, yaşadığı dönemin bazı tarihî olaylarına ışık tutmaktadır. Behrâmşâh'ın cülusunda devlet ricâlinin huzurunda okuduğu kaside, Mes'ûd Şâh'ın vefâtı üzerine söylediği mersiye, hac ziyareti esnasında kaleme aldığı mersiye bunlardan birkaçıdır. Ayrıca kendi hayatının bazı dönemlerini, şiirlerine aksettirdiği bazı tarihî olaylardan anlıyoruz. Örneğin kendisini ilk olarak Behrâmşâh'ın tahta çıkış töreninde irâd ettiği kaside sâyesinde görebiliyoruz. Yukarıda değinilen Behrâmşâh'la ilgili olarak Seyyid, birçok olaylara tanık olmuş, Behrâmşâh'ı methederken dolaylı da olsa bu olaylara değinmiştir. Behrâmşâh'ın Muhammed-i Bâ Helîm'e galebe çalması, Seyfe'd-dîn-i Sûrî'yi bertaraf etmesi, Selçuklu sultanı Mes'ûd'un vefâtı, Selçuklu sultanı Muhammed'in tahta çıkışı, bu tarihî olaylardan birkaçına örnek olarak gösterilebilir.

Ömrünün çoğunu saraylarda geçirmesi, maddî olarak bir sıkıntısının olmaması ve kanaat sahibi bir kişi olmasının bir sonucu olarak şiirlerinde fakirlik, yoksulluk gibi kavramlar, neredeyse hiç görülmez.

Döneminde saygın ilim ve irfan sahibi bir kişi olmasına rağmen Seyyid'in gazellerinde tasavvufî öğelere çok az rastlanmaktadır. Şiirlerinin derûnî âlemden çok dış dünyayla ilgili olduğu söylenebilir.

Çevresinde saygın bir kişi olduğunun farkında olan Seyyid Hasan, zaman zaman kendini övmekten geri durmamıştır:

شعرم چو گشت معجزه و سحر از او بکاست گفتند همگان تو کلیمی و این عصاست (م. 1/5)

Şiirim, mucizeye dönünce, sihir ondan azaldı, bundan dolayı herkes: Sen Mûsâ'sın ve bu da asâdır, dediler.

هر که شعر بلند من خواند کان یکی از فلک سواریهاست (م. 1/2)

Benim yüce şiirimi okuyan herkes; o, feleğe binenlerden biridir (demıştır).

گفت های حسن جهان بگرفت فر مدح شه جهان نگرید (ق. 14/36)

Hasan'ın sözleri dünyayı kapladı. Cihânın şâhının övgüsünün ihtişamına bakınız.

Bir kaside şairi olmakla birlikte Seyyid'in en başarılı olduğu alanlardan biri de gazeldir. Gazellerinin kasidelerine nazaran edebî açıdan daha üstün olduğu söylenebilir. Aynı kanaati

terkibibent ve terciibentleri hakkında da söylemek mümkündür. Onun sanat yönünü öne çıkaran bu nazım şekilleridir. Ancak bu nazım şekillerinde bile, methiyenin ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Seyyid'in *Tercüme-i Vasiyyet-i 'Alî ilâ İbnihi el-Hüseyn* adlı küçük çapta bir eseri daha vardır. Bu eser Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin'e verdiği bir öğüdün Farsçaya tercümesi şeklindedir. Seyyid eserin ön sözünde eseri Mes'ûd adlı bir sultana ithaf ettiğini söyler. Bu sultan, Seyyid'in hac dönüşünde yanına uğrayıp bir müddet kaldığı Irak Selçuklu sultanı Mes'ûd b. Muhammed b. Melikşah'tır (hüküm yılları 526/1132 ve 529-547/1135-1152).⁵¹

3. Seyyid Hasan-i Gaznevî'nin Dîvân'ı ve Muhteviyatı

Hasan-i Gaznevî Dîvânı'nın müellif ya da müellifin tashihinden geçmiş bir nüshası bugüne kadar tespit edilememiştir. Ancak Dîvân, çeşitli müstensihler tarafından, farklı yıllarda ve yerlerde defalarca istinsah edilmiştir. Bugün çeşitli kütüphanelerde bulunan bu nüshaların bir kısmının okunması oldukça zordur. Seyyid Hasan, Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3810 numarada yer alan Dîvân'ın mensur önsözünde eseri, *Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Muhammed b. Bugrâ Hân* adına telif ettiğini belirtir. Bu şahsiyet Karahanlılardan Horâsân meliki Mahmûd II. b. Muhammed olmalıdır (öl. 558/1163).⁵²

Mevcut nüshaların bir kısmında çeşitli noksanlıklar yer almaktadır. Seyyid Hasan'ın şiirlerine, dîvân şeklinde, bir bütün olarak rastladığımız gibi, çeşitli cönk ve sefinelerde de şiirlerinden parçalar yer almaktadır. Seyyid'in Dîvân'ı ilk olarak Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi hocalarından Seyyid Muhammed Takî Müderris-i Razavî tarafından 1328/1951 yılında neşredilmiştir. (İntişârât-i Dânişgâh-i Tahrân, no: 73). Yayımlanan bu nüsha India Office Kütüphanesi, numara 931'de bulunan nüsha ile aynıdır.⁵³ Ancak yayımlanan bu Dîvân'da birtakım eksiklik ve yanlışlıklar olduğu bizzat Razavî tarafından Dîvân'ın sonundaki açıklama bölümünde ifade edilmiştir. Ayrıca bu Dîvân ile ilgili bazı tashihler de Dîvân'ın sonuna eklenmiştir. Razavî, Dîvân'ı bu şekilde yayımlamasının gerekçesini, Seyyid Hasan-i Gaznevî'nin Dîvânı'nı ortaya çıkarıp edebiyat âlemine tanıtmak ve daha sonra çalışacaklara bir imkan oluşturmak, şeklinde açıklamıştır.⁵⁴ Hârezmî Üniversitesi öğrencilerinden 'Abbâs-i Begcânî, 2013 yılında Razavî'nin dikkate almadığı bazı nüshaları da dikkate alarak Dîvân üzerinde, doktora tezi olarak yeni bir edisyon kritik çalışması yapmıştır. Begcânî, tarafından hazırlanan bu yeni Dîvân, basılmamış doktora tezi olarak üniversite bünyesinde bulunmaktadır. Abbâs-i Begcânî, Razavî'nin haberdar olmadığı bazı yazma ve cönklerde yer alan Seyyid'e ait 1 kaside, 10 gazel, 3 kıta ve bir rubai tespit ederek bu manzumeleri Dîvân'a eklemiştir.

Seyyid Hasan, Horâsân ekolünün etkisinde genel olarak sade bir dil kullanmakla beraber, zaman zaman Arapça kelimelerin fazlaştığı, kullandığı tamlamaların karmaşıklaştığı görülmektedir. Seyyid Hasan, başta döneminin Türk sultanları olmak üzere, vezirler, komutanlar, yöneticiler ve toplumun değişik tabakalarından kişilere methiye yazmıştır. Dîvân'ının üçte birinden fazlasını, uzun yıllar sarayında yaşadığı Gazne sultanı Behrâmşâh adına söylemiştir. Dinî terminolojinin yanında, mitolojik ve efsanevi unsurlardan, tabiat ve kozmik âlemden, döneminin siyasi ve kültür ortamından yoğun bir biçimde yararlandığı görülmektedir.

Dîvân'da kaside, gazel, terkibibent, terciibent, kıta ve rubai olmak üzere 6 farklı nazım şekli kullanmıştır. Dîvân; 99 kaside, 89 gazel, 16 terciibent, 2 terkibibent, 42 kıta ve 247 rubaiden meydana gelmiştir. Dîvân'da 4850 civarında beyit bulunmaktadır. Bu rakam Müderris-i Razavî tarafından yayımlanan ve bizim de çalışma metni olarak kullandığımız esere göredir. Dîvân'ın sonunda ise bir adet Arapça kaside yer almaktadır.

Bir kaside şairi olmasına rağmen şairin asıl edebî gücünün gazellerinde olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanında rubai, terkibibent ve terciibentleri de sanatsal açıdan kasidelerinden ileridedir. Gazellerinde aşk konusunu daha çok işlediğini, mazmunları ve hayal gücünü daha ustalıkla kullandığını söylemek mümkündür.

⁵¹ A. Ateş, *a.g.e.*, C I, s. 39.

⁵² A. Ateş, *a.g.e.*, C I, s. 40.

⁵³ A. Ateş, *a.g.e.*, C I, s. 39.

⁵⁴ *Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gaznevî*, s. 417.

Dîvân'da kimi tasavvufî ve felsefî kelimelere rastlanırsa da genelde döneminin sanat anlayışına uygun olarak tasavvufî şiirinin olmadığı söylenebilir.

Şiirinde felsefe, din, dinler tarihi, İslâm tarihi, mitoloji, kozmik âlem gibi çeşitli ilim dallarından terimler kullanmış, bu durum Dîvân'ın kelime hazinesinin zenginleşmesine ama aynı zamanda dilinin ağırlaşmasına sebep olmuştur.

Dîvân'ında, dönemindeki şâhit olduğu tarihî olaylara yer vermiş, içinde yaşadığı toplumun kültürel hayatını, inanç ve anlayışlarını da yansıtmıştır.

4. Seyyid Hasan-i Gaznevî Dîvânı'nın Nüshaları ve Şiirlerinin Bulunduğu Tezkire, Mecmua ve Cönkler

4.1. Nüshalar

1. İran, Tahran, Milli Kütüphane, Yazmalar Bölümü, 1519/1 numarada kayıtlı nüsha. Seyyid Hasan'a ait kasidelerin ve iki adet terciinin yer aldığı bir eserdir. VII/XIII. yüzyıla ait olup nestâlik yazıyla yazılmıştır. Kâğıdı frengî, cildi ise tîmâc kırmızısıdır. Eser 72 sayfadan müteşekkil olup her sayfa 19 satırdan ibarettir. Kâğıdın ölçüleri 17x26 cm'dir.

2. İran, Tahran, Milli Kütüphane, Yazmalar Bölümü, 2227 numarada kayıtlı nüsha. Hicrî 1252 yılında, müstensihî bilinmeyen biri tarafından istinsah edilmiştir. 154 yapraktan ve her yaprak 17 satırdan müteşekkildir. Bu mecmuada, iki dîvân bulunmaktadır. Nüshanın baştan 212. yaprağı, Seyyid Hasan-i Gaznevî Dîvânı'na aittir. Bu nüshada Seyyid Hasan'a ait 3500 civarında beyit bulunmaktadır.

3. İran, Tahran, Milli Kütüphane, Yazmalar Bölümü, 2982/3 numarada kayıtlı nüsha. Seyyid'in çeşitli şiirlerinin toplandığı bir nüshadır. Alfabetik tertibe riayet edilmemiştir. Nestâlik yazıyla yazılmıştır. Kâğıdı frengî, cildi mukavvayî ve tîmâcdır. Her sayfa 19 satırlı olup kâğıdın boyutu 21x13 cm'dir.

4. İran, Tahran, Meclis Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 272 numarada kayıtlı nüsha. Eserin adı *Hulâsatu'l-Eş'âr ve Zubde-i Efkâr*'dir. Müellifi, Takî-i Kâşî adında bir zattır. Yazılış tarihi 1599'dur. Cilt ebadı 33x19 cm'dir. Cildi tîmâc kırmızısıdır. Nakışları ise altın renklidir. 982 sayfa, her sayfa 30 satır ve 4 sütun şeklinde yazılmıştır. Eserde Seyyid Hasan'a ait 2300 civarında beyit bulunmaktadır.

5. İran, Tahran, Meclis Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 7886 numarada kayıtlı nüsha. Ezrakî-i Herevî, Hasan-i Gaznevî, Esîr-i Umanî, Muhtarî-i Gaznevî gibi şairlerin şiirlerini ihtiva etmektedir. 371 yapraktan oluşmuştur. Kitabın özelliklerine bakarak XI/XVII. asırda yazıldığı tahmin edilebilir. Her bölümün başında şairin adı lacivert renklerle yazılmıştır. Nestâlik yazıyla yazılmış olan eserin cildi tîmâc yeşili olup 18x29 cm ebadındadır.

6. İran, Tahran, Meclis Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 2676/1 numarada kayıtlı nüsha. Seyyid Hasan-i Gaznevî'ye ait 18 kaside ve 1 terkibibendin bulunduğu bir eserdir. Muhammed Sâdik-i Serhoş adlı bir zat tarafından 1848 yılında tedvin edilmiştir. Kâğıdı frengî, cildi ise tîmâc kırmızısıdır. Eser, 15x5/23 cm. ebadındadır.

7. İran, Tahran, Melik Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 4963/1 numarada kayıtlı nüsha. Seyyid Hasan'ın şiirlerinden seçilmiş 770 beyti ihtiva eden bir eserdir. Kâğıdı tirme ve cildi kırmızı renkte ve meşin kaplıdır. Her sayfa 33 satır olup 13x8/24 cm ebadındadır.

8. İran, Tahran, Melik Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 5307/6 numarada kayıtlı nüsha. Nestâlik yazıyla yazılmış olan eser, hicrî XI. yüzyıla aittir. Kâğıdı tirme ve cildi tîmâcdır. Ölçüsü 17x6/25 cm'dir.

9. İran, Tahran, Âyetullah Mar'aşî Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 6947 numarada kayıtlı nüsha. Eserin iki müstensihî vardır. Birinci bölüm Kâşânî adlı bir kimse tarafından yazılmıştır. Seyyid'in şiirlerinin bulunduğu ikinci bölüm ise Refî'eddîn b. 'Alî tarafından yazılmıştır. Seyyid Hasan'a ait 1500 civarında beyit bulunmaktadır.

10. İran, Tahran, Dâiretu'l-Ma'ârif Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 167/13 numarada kayıtlı nüsha. Eser, Seyyid Hasan'a ait 1108 beyit içermektedir. Nestâlik yazıyla yazılmıştır. Eser mikro film şeklindedir. Nüshanın aslı Genc-bahş kütüphanesindedir. Nestâlik yazıyla yazılmış olup XI/XVII. asra aittir.

11. İran, Tahran, Sipehsâlâr Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 185 numarada kayıtlı nüsha. Seyyid Hasan'a ait gazel, kaside ve terciibentlerden oluşan 1280 civarında beyit ihtiva etmektedir. Kâğıdı tirme, cildi tîmâc, yazısı nestâliktir. Her sayfadaki satır sayısı 19'dur. 17x26 cm ebatlarındadır.

12. İran, Tahran, Sultanatî Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 574/2 numarada kayıtlı nüsha. Kaside, terciibent, terkibent ve gazellerden oluşan bir nüshadır. Nestâlik yazı ile yazılmış olup kâğıdı tirmedir. Cildi, mukavva ve üzeri siyah deri kaplıdır. Eser 14x23,5 cm boyutlarındadır.

13. İran, Tahran, Mehdî-i Beyânî Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 56/8 numarada kayıtlı nüsha. Mecduddîn 'Alî-i Kavsi-i Şuşterî adlı bir kimse tarafından, nestâlik yazıyla 995/1606 yılında kaleme alınmıştır.

14. İran, Tahran, Mehdevî Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 464/2 numarada kayıtlı nüsha. 576/1811 yılına ait olan eser nestâlik yazıyla yazılmıştır.

15. İran, Tahran, Tahran Üniversitesi Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 6138/3 numarada kayıtlı nüsha. Seyyid'in şiirlerinden seçilmiş örneklerin bulunduğu eser, nestâlik yazıyla kaleme alınmış olup kâğıdı frengî, cildi tîmâcdır. Kâğıdın dış boyutu 20x15 santimetredir. İç boyutu ise 8x14 cm olup 16 satırdan müteşekkildir.

16. İran, Tahran, Tahran Üniversitesi Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 4480/2 numarada kayıtlı nüsha. Nestâlik yazıyla kaleme alınmış olan eserin kâğıdı sepâhânî, cildi tîmâc sarısıdır. Kâğıdın dış boyutu 9x19 cm, iç boyutu ise 5x14 santimetredir.

17. İran, Meşhed, Âsitân-i Kuds-i Razavî Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 4673 numarada kayıtlı nüsha. Muhammed Huseyn-i Cunâbedî adlı bir kimse tarafından 1604 yılında nestâlik yazıyla kaleme alınmıştır. 58 yapaktır. Cildi yağlı ve çiçeklerle bezeli, kâğıdı ise nohut renklidir. Eser 15x5/24 santimetredir. Seyyid'e ait 4500 civarında beyit ihtiva etmesine rağmen hatalarla dolu ve harf, kelime, mısra ve beyit eksiklikleri vardır.

18. İran, Meşhed, Âsitân-i Kuds-i Razavî Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 4493/2 numarada kayıtlı nüsha. Eser, Seyyid Hasan'a ait bir terciibent ve 260 beyit civarında kaside içermektedir. Müstensih Muhammed Ca'fer-i Şîrâzî adlı bir kimsedir. Elvan kâğıt ve deri ciltlidir. 14,5x23,5 cm boyutlarındadır.

19. İran, Tebriz, Millî Kütüphane, Yazmalar Bölümü, 2997, 3 numarada kayıtlı nüsha. 1889 yılına ait olan eser, nestâlik yazıyla yazılmış olup deri ciltle kaplıdır. Eser, 5/12x5/20 cm ebadındadır.

20. Türkiye, İstanbul, Nuruosmâniye Kütüphanesi, 3810 numarada kayıtlı nüsha. X/XVI. asırda tedvin edilen nüshanın müstensih kaydı yoktur. İçerisinde çiçek şekilleri bulunan şemse ve kenar bentli, zincirekli, içi aynı şekilde meşin bir cilt içinde 104 yapaktan oluşmuştur. Sondan noksan ve yaprak 103^b'den sonra ne kadar olduğu anlaşılamayan bir atlama var. Görünüşe göre diğer kısımlar tamamdır. 16,6x26,7 (8,3x16) cm ebadında mavi, kırmızı ve yıldız cetvel içinde, 13 satırlı hattat tâlikî yazı ile yazılmıştır. Yazılı kısımlar altın serpmeli ve daha koyu renkte bir kâğıttadır. Yaprak 1^b'de bir serlevha vardır.⁵⁵

21. Türkiye, İstanbul, Üniversitesi Kütüphanesi, Farsça Yazmalar Bölümü, 1355 numarada kayıtlı nüsha. Açık kahverengi meşin bir cilt içinde 9 yaprak 10,8x16,5 (6,6x13) cm ebadında 15 satırlı nestâlik yazı ile Arapça metin kırmızı ile yazılmıştır. İstinsah kaydı yoktur. X/XVI. asra aittir.⁵⁶

4.2. Mecmualar

⁵⁵ A. Ateş, *a.g.e.*, C I, s. 39-40.

⁵⁶ A. Ateş, *a.g.e.*, C I, s. 41.

1. İran, Tahran, Melik Kütüphanesi, 5307 numarada kayıtlı mecmua. Yaklaşık 30 şairin şiirlerini ihtiva eden bir mecmuadır. V/XI. asırda yazılmıştır. 387 sayfa ve her sayfa 31 satırdır. 25x17 ebatlarındadır. Hasan-i Gaznevî'ye ait 3.800 civarında beyit ihtiva etmektedir.

2. İran, Tahran, Melik Kütüphanesi, 4963 numarada kayıtlı mecmua. Eser, 209 yaprak, 33 satırdan müteşekkildir. Sayfa boyutu 13x24,8 cm'dir. Seyyid Hasan'a ait yaklaşık 770 seçilmiş beyit ihtiva etmektedir. Kâğıdın çeşidi tirme ve cildi kırmızı meşindir. Seyyid'in kaside ve terciibentlerinden örnekler ihtiva etmektedir.

3. İran, Tahran, Meclis Kütüphanesi, Yazmalar bölümü, 2326 numarada kayıtlı mecmua. 36 şairin şiirlerini ihtiva etmektedir. Seyyid'e ait 1700 civarında beyit bulunmaktadır.

4. İran, Tahran, Tahran Üniversitesi Kütüphanesi, 4480 numarada kayıtlı mecmua. Nüsha, *Mecme'u'l-Kasâid* adıyla kayıtlıdır. Takî-i Kâşânî tarafından 1616'da tamamlanmıştır. Seyyid Hasan'a ait 2300 civarında beyit ihtiva etmektedir.

5. İngiltere, Londra, Britanya Müzesi, 4110 numarada kayıtlı mecmua. Eserin adı, *Mecmû 'a-i Sâyf ve Sefîne-i Tarâyif*'tir. 1401'de kaleme alınmıştır.

6. Türkiye, İstanbul, Bayezit, Veliyeddîn Kütüphanesi, 1819 numarada kayıtlı mecmua. 45 risâle ve cönk ihtiva etmektedir. IX/XV. asırda tedvin edilmiştir.

4.3. Cönk ve Sefineler⁵⁷

1. Türkiye, İstanbul, Yahya Tevfik Kütüphanesi, 1741 numarada kayıtlı cönk.

2. Pakistan, İslâmabad, Genc-i Bahş Kütüphanesi, 14456 numarada kayıtlı cönk. Eser 1345 yılında kaleme alınmıştır.

3. İran, Tahran, Meclis Kütüphanesi, 534 numarada kayıtlı cönk.

4. Türkiye, İstanbul, Lâlâ İsmail Paşa Kütüphanesi, 487 numarada kayıtlı cönk. Eser 1354 yılında yazılmıştır.

5. Türkiye, İstanbul, Süleymâniye Kütüphanesi, 280 numarada kayıtlı cönk. 1943 yılında tedvin edilen derlemenin müellifi Mes'ûd b. Ahmed-i Kutb'dur.

6. İran, Tahran, Tahran Üniversitesi, 2449 numarada kayıtlı cönk. Habîb-i Yagmâî adlı bir müellif tarafından kaleme alınmıştır.

7. Türkiye, İstanbul, Ayasofya Kütüphanesi, 1670 numarada kayıtlı cönk. Eserin adı *Enîsu 'l-Hulûh ve Celîsu 's-Sulûh*'tur. Müellifi Musâfir b. Nâsiru'l-Multevî adlı bir kimsedir.

8. İran, Tahran, Meclis Kütüphanesi 537 numarada kayıtlı cönk. Eserin adı *Enîsu 'l-Vahde ve Celîsu 'l-Hulûh*'tur. Seyyid Mahmûd Huseynî-i Gülistânî tarafından 1920 yılında yazılmıştır.

9. İran, Tahran, Melik Kütüphanesi, 5319 Numarada kayıtlı cönk. Eser X/XVI. asırda yazılmıştır.

10. İran, Tahran, Meclis Kütüphanesi, Senâ bölümü, 651 numarada kayıtlı cönk. Eser XII/XVII. asırda kaleme alınmıştır.

Sonuç

XI. asrın sonlarından XII. asrın ortalarına kadar çoğunlukla Gazne'de yaşayan ve ömrünün büyük bir kısmını Gazne Sultanı Behrâmşâh'ın sarayında geçiren Seyyid Hasan-i Gaznevî, döneminin tanınmış vaizleri arasındadır. 5000 beyit civarındaki divanı, İran edebiyatının geldiği noktayı göstermesi açısından önemlidir. Hayatının ve özellikle edebî şahsiyetinin ortaya konulmasıyla edebiyat âleminde daha fazla tanınması amaçlanmıştır. Dîvân'ının yer aldığı tezkire, cönk ve sefinelerin bir arada verilmesiyle, onun hakkında daha sonra yapılacak çalışmalara

⁵⁷ Mustafâ Dirâyetî, *Fihristigân-i Nushahâ-yi Hattî-i İran*, İntişârât-i Sâzmân-i Esnâd u Kitâbhâne-i Millî, Tahran, 1390 ş., c. 15, s. 179-180.

kolaylık sağlanması hedeflenmiştir. Bütün bu çalışmalar onun İran şiirindeki hak ettiği yeri almasına katkı sağlayacaktır.

Seyyid Hasan, vaizlik özelliğini zaman zaman şiirine yansıtmış, dinî terminolojiyi kullanırken devrin ileri gelenlerine nasihat verir tarzda hitap etmeyi ihmal etmemiştir. Methiye ağırlıklı bir Dîvânı olan Seyyid Hasan, başta döneminin Türk sultanları olmak üzere vezirler, komutanlar, yöneticiler ve toplumun değişik tabakalarından kişilere methiyeler yazmıştır. Dîvân'ının üçte birinden fazlasını, uzun yıllar sarayında yaşadığı Gazne sultanı Behrâmşâh adına kaleme almıştır. Ayrıca Behrâmşah ile birlikte katıldığı Hint seferlerine de şiirinde değinmiştir. Dîvânda tarihî ve efsanevî kişiler, milletler, ülkeler, şehirler, coğrafi unsurlar, sosyal hayat, inançlar, gelenek ve görenekler gibi birçok kültürel unsurlarla ilgili bilgiler de yer almaktadır. Ayrıca Müderris-i Razavî tarafından yayımlanmış olan Dîvân'ın birçok eksiklikler ve yazım yanlışları barındırması sebebiyle, Dîvân üzerinde çalışma yapmak isteyen araştırmacıların 'Abbâs-i Begcânî tarafından doktora tezi olarak hazırlanan ve 2019 yılında Mîrâs-ı Mektûb yayınları tarafından basılan yeni tenkitli metne de müracaat etmeleri önem arz etmektedir.

Kaynakça

Aştîyânî, ‘Abbâs İkbâl, “Zindegî-i Seyyid Hasan-i Gaznevî”, *Mecelle-i Armagân*, XV. Yıl, Tahran 1313ş., s. 81-90.

Ateş, Ahmed, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1968.

Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkîretu’s-Şu‘arâ*, nşr. Edward Browne, tsh. Muhammed-i Ramazanî, Çâp-i Kelâle-i Hâver, Çâp-i Dovvom, Tahran 1366ş.

Dirâyetî, Mustafâ, *Fihristigân-i Nushahâ-yi Hattî-i İran*, İntişârât-i Sâzmân-i Esnâd u Kitâbhâne-i Millî, C XV, Tahran 1390ş.

Dîvân-i Cemâleddîn Muhammed b. ‘Abdurrezzâk-i İsfehânî, haz. Seyyid Hasan Vahîd-i Destgerdî, İntişârât-i Kitâbhâne-i Senâ’î, Tahran 1361ş.

Dîvân-i Kemâleddîn-i İsmâ‘il-i İsfehânî, haz. Huseyn-i Bahru’l-‘ulûmî, İntişârât-i Dihhudâ, Tahran 1348ş.

Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gaznevî, tsh. Muderris-i Razavî, İntişârât-i Esâtîr, Çâp-i Dovvom, Tahran 1362ş.

Ebu’l-Hasan-i Beyhakî, *Lubâbu’l-Ensâb ve’l-Elkâb ve’l-A‘kâb*, tsh. Seyyid Mehdî-i Recâî, nşr. Menşûrât-i Mektebetu’l-Mar‘aşî, Çâp-i Dovvom, 1386ş.

Emîn Ahmed Râzî, *Heft İklîm*, haz. Seyyid Muhammed Rızâ Tâhirî, İntişârât-i Sadâ ve Sîmâ, Tahran 1378ş.

Kazvinî, Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Guzîde*, haz. ‘Abdu’l-Huseyn-i Nevâî, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran 1362ş.

Mecd-i Hâfî, *Ravza-i Huld*, haz. Huseyn-i Hadîvecm, Çâphâne-i Musavver, Tahran 1345ş.

Mecdûd b. Âdem Senâ’î, *Mesnevîhâ-yi Hakim Senâ’î*, tsh. Muhammed Takî Müderris-i Razavî, İntişârât-i Dânişgâh-i Tehrân, Tahran 1348ş.

Mînhâc-i Sirâc-i Cuzcânî, *Tabâkât-i Nâsirî*, haz. ‘Abdulhay Habîbî-i Kandeherî, İntişârât-i Bunyâd-i Ferhengî, Kâbil 1391ş.

Muhammed b. ‘Alî b. Suleymân er-Râvendî, *Râhetu’s-Sudûr ve Âyetu’s-Surûr*, haz. Muhammed İkbâl, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran 1364ş.

Muhammed-i ‘Avfî, *Lubâbu’l-Elbâb*, tsh. ‘Azîzullah ‘Alizâde, İntişârât-i Firdevs, Çâp-i Evvel, Tahran 1361ş.

Muhammed b. Muhammed-i Dârâbî, *Tezkîre-i Letâyifu’l-Hiyâl*, tsh. Yûsuf Beg Babapûr, İntişârât-i Mecme‘-i Zehâyîr-i İslâmî ve Kitâbhâne-i Meclis, Kum 1391ş.

Muhammed-i Kâsım-i Hinduşâhî, *Târîh-i Firişte*, haz. Muhammed Rıza Nasîrî, İntişârât-i Encümen-i Âşâr-i Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran 1378ş.

Mukaddime-i Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gaznevî, tsh. Müderris-i Razavî, İntişârât-i Dânişgâh-i Tehrân, Tahran 1328 ş.

Öztürk, Mürsel, “Eşref-i Gaznevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C XI, İstanbul 1995, s. 474-475.

Râzî, ‘Abdullâh, *Târîh-i Kâmil-i İran*, İntişârât-i İkbâl, C II, Tahran 1347ş.

Rıza Kulîhân-i Hidâyet, *Mecme‘u’l-Fusehâ*, tsh. Mezâhir-i Musaffâ, İntişârât-i Emîr Kebîr, Çâp-i Evvel, Tahran 1336ş.

Safa, Zebihullah, *Târîh-i Edebiyât Der İran*, II, 589; Razavî, İntişârât-i Dânişgâh-i Tehrân, Tahran 1348 ş., C II, s. 24, 195, 586, 588-591.

Takiyeddin Muhammed-i Evhadî-i Bulyânî, *'Urefâtu'l-Âşikîn ve 'Arsâtu'l-Ârifîn*, İntişârât-i Mîrâs-i Mektûb, Tahran 1389ş.

Zahîreddin el-Beyhakî, *Lubâbu'l-Ensâb ve'l-Elkâb ve'l-A'kâb*, tsh. Seyyid Mehdî-i Recâî, nşr. Menşûrât-i Mektebetu'l-Mar'aşî, Çâp-i Dovvom, 1386ş.